

Forbedrede politiske holdninger gennem deliberation

Borgernes politiske meninger ændres drastisk ved blot få timers debat. I lyset af dette sætter artiklen et grundlæggende spørgsmålstegn ved anvendeligheden og troværdigheden af traditionelle politiske meningsmålinger. I stedet foreslår den, at man giver borgerne lejlighed til at debattere de politiske emner, inden borgerne bliver bedt om at give udtryk for deres politiske synspunkter.

M Kasper Møller Hansen, ph.d.,
adjunkt ved Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet.

Meningsmålingsinstitutterne står i dag i kø for at måle danskernes umiddelbare politiske holdninger, og medierne står klar som den ukrisiske megafon for disse utallige målinger.¹ Over tid har antallet af politiske meningsmålinger været stærkt stigende.² Til trods for de politiske meningsmålingers stigende anvendelse stilles der sjældent spørgsmålstegn ved de utallige målinger. Undtagelsen er Søren Risbjerg Thomsen (1998; 2002), som viser, at der er variation i såvel meningsmålingsinstitutternes fremgangsmåde som deres evne til at forudsige valgresultatet.

Graden af meningsmålingernes evne til at forudsige valgresultatet er en objektiv målestok, som muliggør sammenligninger på tværs af målinger, men når målingerne omhandler politiske emner, som ikke kommer til valg, forsvinder denne målestok. Tillige overser sådanne sammenligninger, at der også er knyttet en stor usikkerhed til de individuelle svar, som deltageren i målingen giver. Måske har deltageren slet ikke tænkt over spørgsmålet, før hun bliver konfronteret med det, og måske derfor har hun ikke nogen reel holdning til emnet. En sådan usikkerhed ligger ud over den statistiske usikkerhed, der er forbundet med meningsmålingerne, da målinger antager, at alle svar er et udtryk for en reel holdning.

Der er altså to centrale usikkerhedsmomenter forbundet med meningsmålinger. Den ene er repræsenteret ved Thomsens forskning, hvor fokus er på selve redskabet til at måle meninger med, meningsmålingen. Den anden fokuserer på de svar, som deltagerne giver og forsøger at forholde sig til, hvor stabile og reelle holdninger der bliver givet udtryk for, når meningsmålingsinstituttet ringer op midt i aftensmaden og

"Med Gallup var den repræsentative udvalgte stikprøve for alvor født, og siden er meningsmålingerne blevet en stadig større del af de daglige nyhedsstrømme."

Med Gallup var den repræsentative udvalgte stikprøve for alvor født, og siden er meningsmålingerne blevet en stadig større del af de daglige nyhedsstrømme.

Gallup så meningsmålingerne som et redskab til at måle de meninger, der allerede eksisterede blandt borgerne, hvilket var et dominerende synspunkt indtil starten af 60'erne, hvor nogle kritiske røster begyndte at se dagens lys. V.O. Key (1961) argumenterede for, at den offentlige mening (public opinion) blot var et ekko af magthaveres diskussioner kommunikeret til offentligheden i brudstykker gennem medierne – en tolkning, som kan synes endnu mere troværdig i dagens hurtige nyhedsstrømme. En anden indflydelsesrig kritik findes hos den amerikanske politolog Philip E. Converse (1964; 1970). Converse påviste, at store dele af vælgerkorpsets politiske meninger var meget ustabile over tid, og at ændringer over tid faldt sammen med et tilfældigt mønster. Konklusionen var, at en stor del af vælgerne ikke havde nogle reelle politiske holdninger, og at deres svar kun var et udtryk for "nonattitudes", dvs. holdninger, som ikke er rodæstede og udgør en tilfældig respons til det spørgsmål, der stilles (Converse 1964; 1970; Jarlov & Tøgeby 1977; Hill & Kriesi 2001; Hansen 2004: 198).

De demokratiske konsekvenser af, at en stor del af vælgerne kun havde nonattitudes, blev stærkt debatteret. Hvis man på den ene side accepterer Converses konklusion, hvordan kan eliten så fx være lydhøre over for offentligheden, og hvordan skal den kunne regere på linie med den offentlige vilje, og kan det overhovedet betale

skemaer ud til telefonabonnenter og bilejere. Hvis det ikke lykkedes, var aftalen, at Gallup selv skulle betale for omkostningerne forbundet med hans måling. Gallups måling forudsagde, at F.D. Roosevelt ville blive præsident, mens Literary Digest forudsagde, at Landon ville sejre. Som bekendt blev Roosevelt genvalgt med et overbevisende flertal (Moon 1999; Moore 1992; Gallup & Rae 1940; Fishkin 1997).

sigt at gennemføre politiske meningsmålinger? På den anden side hævdes det, at ustabiliteten skyldes metodiske mangler såsom spørgsmålsformulering, spørgeteknik, rækkefølge og konteksten, spørgsmålene relaterer sig til. I dette modsvar til Converses konklusion bliver ustabiliteten altså ikke forårsaget af, at vælgerne ikke har nogle holdninger, men skyldes i højere grad begrænsningerne i de metoder, vi har til at måle holdningerne med (Achen 1975; Smith 1984; 1994). Om ustabilitet i vælgerens holdninger enten skyldes vælgerens manglende holdninger, eller de teknikker vi afdekker dem med, har i nogen grad dikotomiseret den amerikanske meningsmålingsforskning (Kinder & Palfrey 1993; Kinder & Sears 1985; Kinder 1998).

Med John Zallers meget omtalte bog fra 1992 fik debatten nyt liv, og dikotomiseringen i meningsmålingsforskningen blev blødt op. Zallers forskning pegede i retning af, at ustabiliteten ikke skyldes, at borgerne manglende holdninger, men i stedet at de havde for mange holdninger, samt at holdninger i sin natur er multimedionale og langt mere komplekse end hidtidig antaget. En holdning kan lede til forskellige svar, som ikke skal tolkes som ustabilitet, men snarere som mere multidimensionale holdninger. Borgernes svar kan derfor i højere grad siges at være et udtryk for ambivalente holdninger, og ikke et udtryk for nonattitudes. Det skyldes, at de individuelle svar reflekterer, hvad der var mest fremtrædende i borgernes tanker, da de blev spurgt. Hvad der er mest fremtrædende afhænger af magthaverens diskurs, mediedækningen og det individuelle niveau af politisk opmærksomhed, eksponering og adgang til information, politisk viden og interesse (Zaller 1992; 1994; Hansen 2004:198).

Zallers (1992, 1994) konklusioner skabte grobund for nye tilgange til den offentlige meningsdannelse. På den ene side kastede politiske vælgeradfærdsforskere og politiske psykologer sig over empiriske undersøgelser, som fx split-sample design og mere avancerede panel design i deres forsøg på at forstå, hvorfor borgernes politiske meninger er så ustabile over tid (se fx Sniderman & Theriault 2001; Johnston m.fl. 1992).

På den anden side kom fornyelsen fra en anden og måske noget uventet kant – demokra-

teorien. Politiske teoretikere begyndte i stigende grad at argumentere for behovet for at kombinere empirisk forskning med den teoretiske. Kun gennem et samspil mellem teori og empiri ville det være muligt at bevæge sig ud over skyt-tegravskrigen mellem liberale og republikanske opfattelser af demokrati (Held 1996; Rothstein 2002; Smith 2001; Hansen 2004:140). Med fokus på deliberativt demokrati blev der gjort forsøg på at bygge bro mellem liberale og republikanske opfattelser af demokrati. Kernen i deliberativt demokrati er deliberation, der sammenfattende kan defineres som – "an unconstrained exchange of arguments that involves practical reasoning and potentially leads to a transformation of preferences" (Hansen 2004:98). Begrebet ligger altså både det, at man reflekterer over sin egne og andres meninger, og at en sådan proces kan være med til at udvide ens horisont og potentielt lede til, at man ændrer mening. På den måde omfatter deliberation et informativt og dannende element, såvel som et potentielt transformativt element i forhold til ens meninger (Hansen 2004).

James S. Fishkin (1991; 1997) er en af de demokratiteoretikere, som gjorde alvor af mange af de fine ord om en symbiose mellem teori og empiri. Han argumenterede for, at det ville være muligt at kombinere et liberalt demokratideal, der fokuserer på individuelle rettigheder, med et republikansk demokratideal, der i stedet har fokus på medborgerskab og demokratisk engagement. Støtten fra den hurtigt voksende deliborative demokratidebat (se Hansen 2004) og behovet for at udvide meningsmålingsredskabet gjorde, at Fishkins ide, om at benytte folkehøring/Deliberative Polls' til at få indsigt i borgernes reflekterede meninger, vakte opmærksomhed blandt demokratiforskere såvel som meningsmålingsforskere. Ideen bag folkehøringen er, at skabe en arena for politisk deliberation og deliberation, som forsøger at sætte den grundlæggende ide er at samle et repræsentativt udsnit af borgere under ét tag og lade dem debattere med hinanden, eksperter og politikere på baggrund af balanceret information. Før og som afslutningen på et sådan arrangement bliver deltagerne stillet en række ens spørgsmål. På den måde bliver det muligt at sammenligne borgernes umiddelbare meninger, målt før arrangementet,

med de meninger som kommer til udtryk, efter at borgerne har haft mulighed for at debattere med hinanden, eksperter og politikere og i det hele taget haft lejlighed til grundigt at tage stilling til spørgsmålene. De før-deliberative meninger svarer til det billede, vi får i traditionelle repræsentative meningsmålinger, mens meningerne udtrykt efter deliberationen er et billede af, hvordan borgernes meninger ville have set ud, hvis offentligheden havde fået den samme mulighed for at involvere sig i deliberation, inden de blev bedt om at give udtryk for deres meninger (Fishkin 1997; Hansen 2004). Om det er de før-deliberative og umiddelbare eller efter-deliberative meninger, som er mest interessante og relevant, synes dog at afhænge af, den vinkel man anlægger. Som journalist kan det være interessant netop at få klarlagt den umiddelbare mening, da det jo netop er den, som er dominerede blandt borgerne, og borgere får sjældent mulighed for at deltage i en så grundig debat, som folkehøringen er et eksempel på. Andre vil finde det mere relevant at få klarlagt, om den efter-deliberative mening er anderledes end den umiddelbare. Ud fra et normativt deliberalistisk demokratisk argument vil den efter-deliberative mening være at foretrække, fordi den blandt andet afspejler en grundigere stillingtagen til emnet.

Fra et normativt deliberalistisk demokratisk argument vil den efter-deliberative mening være at foretrække, fordi den afspejler en grundigere stillingtagen til emnet."

Det empiriske materiale i denne artikel – De Regionale Råd – er et udtryk for et sådan arrangement, hvor borgernes meninger bliver målt før og efter deliberation. Arrangementet havde flere formål, afhængigt af hvordan man ser på metoden. På den ene side havde den et normativt demokratisk sigte: at involvere borgerne i deliberation om et vigtigt politisk emne og give beslutningstagerne og medier indsigt i, hvad borgerne ville mene, efter de havde vendt og drejet emnet. På den anden side havde arrangementet et eksperimentelt sigte med det formål at skabe indsigt i effekten af deliberation på en repræsentativ stikprøve af borgere. Det er det sidstnævnte formål, der analyseres i denne artikel.

De Regionale Råd

I efteråret 2003 gennemførte Danmarks Amtrådsforening fire regionale høringer, De Regionale Råd, om amternes fremtidige struktur. Formålet med De Regionale Råd var at samle et repræsentativt udsnit af befolkningen til intensiv debat i fire forskellige amter. En kritisk bemærkning er, at et sådan arrangement sætter store krav til arrangørernes integritet om ikke at udnytte den mulighed, der ligger i manipulation af valgte eksperter, politikere og spørgeskemadesign. I denne sammenhæng var de valgte politikere og amtsborgmestrene fra de deltagende fire amter og repræsentanter fra det lokale erhvervsliv. Eksperten var lektor Roger Buch (pt. Danmarks Journalisthøjskole).

Deltagerens meninger blev målt før og som afslutning på de fem timer lange debataftræfninger med det formål at få en indikator for befolkningens umiddelbare mening, såvel som deres meninger efter emnet havde været vendt og drejet i en åben og fri debat med andre borgere, eksperter og politikere. Selve debatten foregik både i mindre grupper med 6-12 deltagere ledet af en neutral moderator og i plenumsessioner. Debatten bar præg af en livlig diskussion, hvor en stor del af deltagerne tog ordet. Deltagerne blev præsenteret for tre forskellige modeller for en fremtidig amtslig struktur. Disse tre modeller prægede den offentlige debat i 2003 og 2004, men dermed også sagt, at der i debatten har været bragt andre løsningsmuligheder frem, som deltagerne i De Regionale Råd ikke er blevet bedt om at tage stilling til.³ De tre aktuelle modeller var kommunemodellen, statsmodellen og regionsmodellen. Disse modeller blev kort beskrevet i forbindelse med, at spørgsmålene blev besvaret. Kommunemodellen blev beskrevet som "Amternes opgaver overføres til fælleskommunale selskaber styret af kommunalpolitikere fra de enkelte kommuner." Statsmodellen blev beskrevet som "Amternes opgaver overføres til folketingspolitikere og staten". Regionsmodellen blev beskrevet som "Amternes opgaver overføres til regionalpolitikere i færre og større regioner." Derudover var modellerne genstand for grundig debat under arrangementerne.

Målet var at samle 100 repræsentative borgere til hvert af De Regionale Råd, men det lykkedes kun at samle knap halvdelen. Således

var de fremmødte ikke repræsentative for den brede befolkning. Kvinder og borgere i gruppen mellem 18 og 30 år var underrepræsenteret. Netop denne manglende repræsentativitet betyder, at arrangementet ikke kan betragtes som en folkehøring, som netop kræver repræsentativitet (Hansen 2004). Rekrutteringsforløbet viser sig i stor udstrækning at bygge på selv-udvælgelse, hvilket har øget skævheden blandt de fremmødte. Da i alt 168 borgere, fordelt på de fire råd, mødte frem, deltog i debatten og besvarede det afsluttende spørgeskema, kombineret med at disse borgere systematisk adskiller sig fra befolkningen som helhed, betyder det, at generaliseringer om, hvad befolkningen mener, kun kan foretages med forsigtighed og med forbehold. Repræsentativitetsmålet knytter sig til eksternt validitet, mens intern validitet knytter sig til den kontrol, som den, som gennemfører eksperimentet, har over fx de stimuli, som deltagerne bliver påvirket med – hovedsagelig debat og information. Ud fra en intern validitetsbetragtning er problemet, at sådanne quasi-eksperimentelle design ikke har tilstrækkelig kontrol til at man med fuld sikkerhed kan tilskrive debatten og information som de stimuli, der forårsager ændringerne i meningerne, fordi der foregår en mængde andre påvirkninger i løbet af eksperimentet, fx det at deltagerne måske følger mere med i nyhederne, efter de har sagt ja til at deltage i arrangementet. På den baggrund kan arrangementet også beskrives som et case-studie, som ikke kan gentage på nøjagtigt samme måde, blandt andet fordi borgernes meninger og adfærd løbende ændres over tid.⁴

En interessant konsekvens af den store grad af selvudvælgelse er, at de borgere, der mødte op, højst sandsynligt var mere interesserede i emnet, mere opmærksomme på emnets behandling i medierne og derfor havde en mere rodfæstet mening end en repræsentativ gruppe af borgere. Det er derfor tænkeligt, at en mere repræsentativ gruppe ville afspejle endnu større meningsændringer og mindre grad af umiddelbar meningskonsistens, end den der blev observeret blandt deltagerne i de fire Regionale Råd.

Den holdningsmæssige repræsentativitet er bedre opfyldt end den sociodemografiske repræsentativitet. Selvom deltagerne i udgangspunktet er mere positive over for regionsmodellen end ikke-deltagere,⁵ og ikke-deltagere er relativt

mere positive over for kommunemodellen, lykkedes det at bringe en gruppe borgere sammen til en intensiv debat om et komplekst og aktuelt emne, hvor en bred vifte af borgernes argumenter blev udtrykt.

Fokus i denne artikel er effekten af den fem timers deliberation på borgernes meninger om amternes fremtid. Deltagerne blev, henholdsvis gennem telefoninterviews og spørgeskemaer før og efter deliberationen, bedt om at rangordne de tre modeller (kommune-, stats- og regionsmodel) på fire forskellige dimensioner. Rangordnings-spørgsmålet var formuleret, så deltagerne skulle sætte et 1-tal udfor den model, som skulle have førsteprioritet, og et 2-tal udfor den model, som skulle have andenprioritet. Tredjeprioritet er derved opgivet residualt, da der kun var tre modeller, som skulle rangordnes på hver af de fire dimensioner.⁶ Dimensionerne fremgår af tabel 1 første kolonne.

Kvaliteten af før- og efter-deliberative meninger

Ud fra et deliberativt demokratisk perspektiv vil man forvente, at deliberation forbedrer den enkelte borgers evne til at træffe et valg. Tabel 1 viser netop, at flere træffer et valg mellem de tre modeller efter deliberationen end før delibe-

rationen. Tabel 1 viser andelen af deltagere, som i rekrutteringsøjeblikket (dvs. før deliberation) og som ved afslutningen på arrangementet (dvs. efter deliberation) havde en førsteprioritet blandt de tre modeller på de fire dimensioner. På tre ud af de fire dimensioner kunne signifikant flere deltagere finde en førsteprioritet blandt de tre modeller efter deliberationen. Arrangementet og deliberationen har altså været med til at øge deltagerne besluttsomhed og evne til at tage stilling til spørgsmålet. Denne pointe er også bekræftet af andre danske studier, hvor 'ved ikke'-andelen blandt deltagerne mindskes, når deltagere får stillet information til rådighed og/eller mulighed for at diskutere emnet, inden der svares (Winter & Mouritzen 2001; Frandsen m.fl. 2000; Gyrd-Hansen & Jones 2003; Hansen 2000; 2004). Deliberation giver altså et kvalitetsløft til de holdninger, som kommer frem, i den forstand at flere tager stilling til spørgsmålene. Kvalitetsløftet er altså her snævert knyttet til det, at deltagere i højere grad kan tage stilling til emnet. Tabel 1 viser også, at der er en tendens til, at færre opgiver en fuld rangordning efter delibe-ration sammenlignet med før deliberation. En tolkning af denne udvikling er, at deliberationen har forvirket deltagere, og deliberationen har gjort det vanskeligere for deltagere at foretage en komplet rangordning. Miller (1992) giver

Tabel 1: Deltagere med første prioritet (i procent) før og efter deliberation (i procent)

Dimensioner i forhold til de tre modeller	Har én førsteprioritet		Komplet rangordning	
	Før deliberation	Efter deliberation	Før deliberation	Efter deliberation
• Bedst til at træffe beslutninger	93	96	86	72**
• Bedste mulighed for borgerne til at påvirke de politiske beslutninger	88	98**	80	78
• Bedst til at sikre borgernes rettigheder	84	93**	77	80
• Bedst til at prioritere på sygehusområdet	86	96**	82	83

Bemærk: N=168, ** signifikant forskel mellem før og efter deliberation $p < 0,01$. Manglende førsteprioritet skyldes oftest, at deltagere har svaret 'ved ikke' til spørgsmålet. Manglende komplet rangordning vil sige, at deltageren ikke har prioriteret alle tre modeller. Manglende komplet rangordning skyldes enten, at deltagere har svaret 'ved ikke' ved en af prioriteterne eller undladt at prioritere alle modeller.

Tabel 2: Deltagere, som ændrer deres prioritet (bruttoændringer i procent, n i parentes)

Dimensioner i forhold til de tre modeller	Ændrer første-prioritet	Ændrer anden-prioritet	Ændrer mindst én prioritet
• Bedst til at træffe beslutninger	42 (151)	61 (109)	72 (123)
• Bedste mulighed for borgerne til at påvirke de politiske beslutninger	42 (146)	61 (107)	69 (121)
• Bedst til at sikre borgernes rettigheder	48 (132)	56 (107)	66 (116)
• Bedst til at prioritere på sygehusområdet	46 (141)	57 (118)	65 (126)

Bemærk: Tabellen er uden 'ved ikke'-svar. Andelen af 'ved ikke'-svar fremgår derimod af tabel 1.

inimidlertid en anden forklaring ud fra en Social Choice-tilgang. Deliberation er med til at luge ud blandt de alternativer, som ikke er relevante for den enkelte borger. Grunden til det er, at før-deliberative meninger kan være bygget op om forkerte empiriske fakta, hvor deliberation kan være med til at tilføre ny information. Før-deliberative meninger kan også være baseret på mere eller mindre frastødende moralske antagelser såsom racisme, diskrimination eller simpelthen meninger, som kun bygger på egeninteresse på bekostning af unødige omkostninger, som pådrages andre. Under deliberation udfordres sådanne moralske antagelser, og i det hele taget bliver de svære at benytte i argumentationsudvekslingen (Hansen 2004). Derudover kan grunden til, at der er en tendens til, at færre giver en komplet rangordning efter deliberation, være, at flere af borgerne efter deliberationen ikke opfatter alle alternativer som reelle alternativer, og en ikke-rangordning er udtryk for et klart fravalg. Denne tolkning støttes også af, at flere deltagere giver en førsteprioritet efter deliberation.⁷ Inden for den økonomiske tilgang til præferencemåling viser det sig også, at højere placerede prioriteter er mere sikre estimater end lavere placerede prioriteter (Hausman & Ruud 1987).

Men får deliberationen også mange til at ændre mening? Dette er, hvad tabel 2 ser nærmere på. Som nævnt ligger der ikke en forventning om, at borgerne skal ændre deres meninger på baggrund af deliberationen i den deliberative teori, mange kan også blot blive styrket i deres før-deliberative mening.

Tabel 2 viser, at mellem 42% og 48% ændrer deres førsteprioritet fra før til efter deliberation, og mellem 65% til 72% ændrer mindst en prioritet. Det vil for det første sige, at deltagere er mere stabile i deres førsteprioritet end i deres lavere prioriteter. Deliberation har altså størst effekt på lavere rangerende prioriteter. Dette kan blandt andet skyldes, at netop de lavere rangerende prioriteter i højere grad, end højere rangerende prioritet før deliberationen, var et udtryk for nonattitudes. Deliberation er altså med til at skifte nonattitudes ud med mere reflekterede meninger, men samtidigt viser tabel 1, at der er en tendens til at mange helt fravælges lavere prioriteter ved ikke at prioritere dem efter deliberationen. Deliberation har altså to delvis modstridende effekter på de lavere prioriteter, som kommer frem i henholdsvis tabel 1 og 2. Tabel 1 viser, at lavere prioriteter til dels fravælges fra prioritetsrækkefølgen, mens tabel 2 viser, at andre deltagere oftere ændre deres lavere prioritet end deres førsteprioriteter.⁸

Som det fremgår af tabel 2, ændrede mindst 2 ud af 5 deres førsteprioritet, og dette er endda ikke medregnet de mere end 10%, som ikke havde nogen førsteprioritet før deliberation. Til sammenligning ændrede deltagere ved Danmarks hidtidige eneste nationale folkebering også deres svar som effekt af information og deliberation. Ved den nationale folkebering om euroen ændrede mellem 50% og 76% af deltagere position på en 5-punkts Likert-skala, mens mellem 7% og 28% skiftede mellem enig og uenig på de forskellige spørgsmål (Hansen 2004):

195). Umiddelbart synes effekten af deliberation på vidt forskellige politiske spørgsmål at ligge på et relativt højt niveau.

"Hvorfor skulle meningene, udtrykt efter deltagerne har vendt og drejet emnerne i en åben debat, være kvalitativt bedre?"

Med relativt få timers debat har arrangementet altså ændret på mere end halvdelen af deltagerens rangordning af de tre modeller. Disse store ændringer sætter spørgsmålstegn ved kvaliteten af de umiddelbare politiske meninger, som borgerne giver udtryk for i de politiske meningsmålinger. Men hvorfor skulle meningene, udtrykt efter deltagerne har vendt og drejet emnerne i en åben debat, være kvalitativt bedre? I et deliberativt demokratisk perspektiv tillægges samtalen en kvalitet i sig selv. Den åbne og fri debat, der gennemsyrede arrangementet, giver på den baggrund en procedural legitimitet til de efter deliberationen udtrykte meninger (Hansen 2004). Deltagerne evaluerede også arrangementerne positivt i deres evalueringssvar, og de hævdede, at de havde lært meget og var blevet en smule mere velformerede om emnerne på baggrund af arrangementet.⁹

Meninger udtrykt efter deliberation kan altså henvises til en styrket procedural legitimitet, men ved at analysere meningskonsistensen før og efter deliberationen kan man også få et indtryk af, om meningene har øget den legitimitet, der er forbundet med selve meningene og i mindre

grad på baggrund af de procedurer, de har været udsat for. Tabel 3 viser, i hvilken grad deltagerne prioriterede den samme model først på alle fire dimensioner. Som det fremgår, prioriterede 43% af deltagerne før deliberationen aldrig kommunemodellen først, efter deliberation var der 57%, som samlet set over de fire dimensioner aldrig fandt, at kommunemodellen skulle prioriteres først.

Derimod er regionsmodellen den store vinder i og med, at modellen mere end fordobler sin andel af førstprioriteret på alle fire dimensioner – fra 16% til 36%. Kommunemodellen er derimod den store taber, da den efter deliberationen har en højere andel blandt lavere prioriteret end før deliberationen. Der er altså flere deltagere, der efter deliberationen prioriterer den samme model først på alle dimensioner end før deliberationen. Deltagerne er blevet mere konsekvente i deres valg af førstprioritet på tværs af dimensioner. Derved har deliberationen bidraget til, at en enkelt model træder stærkere frem hos deltagerne end før deliberationen.

Analysen viser, at deliberation medfører, at flere tager stilling til de politiske emner, flere ændrer deres rangordning, og ikke mindst at én enkelt model – regionsmodellen – synes at træde stærkere frem efter deliberation end før deliberation. Det sidste empiriske fund, at deliberation får det vindende alternativ til at stå stærkere i forhold til de andre alternativer, leder diskussionen fra deliberationens betydning på de individuelle udtrykte meninger over til betydningen af de kollektivt udtrykte meninger eller de sammenlagte meninger.

Tabel 3: Hvor ofte prioriterer deltagerne den samme model på alle fire dimensioner? (i procent)

Model	Andel af deltagere med modellen prioriteret først på alle fire dimensioner		
	Før deliberation	Efter deliberation	Efter deliberation
• Kommunemodel	7	4	43
• Statsmodel	5	4	57**
• Regionsmodel	16	36**	58

Bemærk: N=168, ** signifikant forskel mellem før og efter deliberation p<0,01.

Kvaliteten af den sammenlagte mening før og efter deliberationen

Deliberationens potentielle kvaliteter har også indtænkt for Social Choice-traditionen fået nogen opmærksomhed (Miller 1992; List m.fl. 2001). Dette skyldes især, at deliberation kan være med til at sikre, at resultatet af en afstemning ikke lader sig påvirke af den valgte afstemningsmåde og sammenlægningsmetode.

Social Choice-traditionen fokuserer blandt andet på, hvordan individuelle valg og meninger transformeres og sammenlægges til kollektive valg. På den baggrund har flere Social Choice-teoretikere fokuseret på, hvilke restriktioner og institutioner der skal iværksættes, for at resultaterne af kollektive valg kan siges at være retfærdige og legitime. Dette sker ofte ved at opstille nogle betingelser og procedurer, som antages at skulle være opfyldt og skulle følges (Coleman & Ferejohn 1986). William Rikers (1982) meget citerede bog er netop et eksempel på dette. Riker argumenterer for og giver eksempler på, hvordan forskellige sammen-

lægningsmetoder kan give tvetydige og ustabile resultater. Tvetydige resultater vil sige, at vinderen af en afstemning udelukkende afhænger af sammenlægningsmetoden. Ustabile resultater vil sige, at den valgte afstemningsmetode ikke kan finde en entydig vinder (Riker 1982; Arrow 1963). Ifølge Riker vil valget af sammenlægningsmetode på den måde være afgørende for, hvilket alternativ der vinder en afstemning, men da det ikke synes muligt at insistere på, at en sammenlægningsmetode er mere fair, mere effektiv eller normativ bedre end den anden, bliver resultatet af valghandlingen et udtryk for den valgte sammenlægningsmetode og ikke en entydig transformation af borgernes individuelle ønsker til et kollektivt ønske.

På den baggrund konkluderer Riker, at demokratiet nødvendigvis må være et liberalt demokrati, hvor forfatningen sikrer et begrænset repræsentativt demokrati og forkafter derved republikanske forestillinger om demokratiet.

Deliberativt demokrati forsøger at løse problemerne ved sammenlægningsmetoderne, som

Tabel 4: Førsteprioriteter fordelt på dimensioner og modeller (i procent)

Dimensioner i forhold til de tre modeller	Kommunemodel			Statsmodel			Regionsmodel		
	Før delibe-ration	Efter delibe-ration	Før delibe-ration	Efter delibe-ration	Før delibe-ration	Efter delibe-ration	Før delibe-ration	Efter delibe-ration	
• Bedst til at træffe beslutninger	24	17	13	17	13	17	57	63	
• Bedste mulighed for borgerne til at påvirke de politiske beslutninger	48	38*	7	5	33	54**			
• Bedst til at sikre borgernes rettigheder	29	24	14	14	42	55**			
• Bedst til at prioritere på sygehusområdet	13	8	28	38**	46	50			
I alt (procentpoint)	114	87	62	74	178	222			
Andel af samtlige afgivne procentpoint før og efter delibe-ration	32	23	18	19	50	58			

Bemærk: N=168, * signifikant forskel mellem før og efter deliberation p<0,05. ** p<0,01, ved ikke-andelen er residualt opgjvet. Dvs. ved første dimension før-deliberative meninger er den 100-24-13-57 = 6%. Pga. afrunding kan der på 'ved ikke'-andelen forekomme mindre afvigelser ift. tabel 1, som det fremgår af tabel 1, er 'ved ikke'-andelen faldende fra før til efter deliberation.

Riker anførte, ved at pointere, at da meningene har gennemløbet en deliberativ proces inden den endelige afstemning, vil problemet omkring tvetydige og ustabile resultater kun være et teoretisk muligt problem og ikke et praktisk problem. Deliberativt demokrati gør derfor op med forestillingen om, at borgere har mening parat til svar, og at de ikke lader sig påvirke af den proces, de går igennem. Det vil sige, meninger antages at være endogene frem for eksogene, hvilket antages i Rational Choice-tilgange til emnet (Hansen 2004). Ovenstående analyser af De Regionale Råd bekræfter denne antagelse i deliberativt demokrati, fordi så mange ændrede mening på baggrund af deliberation.

Der er mange forskellige sammenlægningsmetoder,¹⁰ men den mest anvendte er simpelt flertal, hvor hver person har én stemme, og det alternativ med flest stemmer kåres som vinderen. Tabel 4 viser resultaterne fra De Regionale Råd før og efter deliberation opgjort, således, at førstprioriteterne opfattes som én stemme på en af de tre modeller. Ved ikke-svar er udeladt af tabel 4, fordi de opfattes som blanke stemmer.

Tabel 5: Borda-metoden. Summen af førstprioriteter, som tildales to point og andenprioriteter, der tildales ét point (indeks 0 - 200)

Dimensioner i forhold til de tre modeller	Kommunemodel		Statsmodel		Regionsmodel	
	Før delib-ration	Efter delib-ration	Før delib-ration	Efter delib-ration	Før delib-ration	Efter delib-ration
• Bedst til at træffe beslutninger	80	72	51	56	140	140
• Bedste mulighed for borgere til at påvirke de politiske beslutninger	123	111	27	27	106	134
• Bedst til at sikre borgernes rettigheder	90	88	44	45	113	133
• Bedst til at prioritere på sygehusområdet	50	45	82	101	124	131
I alt (indeks 0-800)	343	316	204	229	483	538
Procentandelen af samtlige indekspoint tildelt før og efter deliberationen	33	29	20	21	47	50

Bemærk: N=168. Beregningerne i tabellen bygger på procentandele, hvilket betyder, at det maksimale antal indekspoint, en model kan få, er $100 \times 2 = 200$. Andelen af førstprioriteter fremgår af tabel 4, mens andelen af andenprioriteter ikke fremgår af tabellerne. Som regneeksempel fremkommer det i feltet øverst til højre ved $(24 \times 2) + (32 \times 1) = 80$.

count giver altså en idé om ikke blot vinderen, men også om hvor meget stærkere vinderen står i forhold til de andre alternativer. Tabel 5 viser en Borda-count mellem de tre alternativer på de fire dimensioner.

Borda-count giver næsten samme kollektive rangordning som ved flertalsmetoden brugt i tabel 4. Kun i ét tilfælde rykkes på anden- og tredjepladsen, hvorved der rykkes lidt på den kollektive rangordning. Det vil sige, at meningerne før og efter deliberationen giver grundlæggende samme rangordning uafhængigt af de to sammenlægningsmetoder.

Resultaterne af de to sammenlægningsmetoder set på før og efter deliberation er entydige. For det første træder det vindende alternativ stærkere frem på tre af de fire dimensioner uafhængigt af valget af sammenlægningsmetode. Deliberation bevirker et mere entydigt kollektivt valg og en mere tydelig vinder af afstemningen, som i mindre grad lader sig manipulere af den valgte sammenlægningsmetode.

En anden måde at undersøge kvaliteten af det kollektive valg på er ved at analysere, om de udtrykte meninger er 'single-peaked'. Jeg vil oversætte single-peaked til endimensional rangordning. Endimensional rangordning vil sige, at der kan identificeres én og kun én grundlæggende meningsfyldt dimension, som går gennem deltagerne individuelle rangordning af alternativer. Der er så at sige en vis logik i den uenighed, der er mellem deltagerne, men ikke nødvendigvis enighed om valget af alternativ. Sagt på en lidt anden måde, vil en endimensional rangordning indikere, at deltagerne har forstået spørgsmålet på samme måde og har opnået en grundlæggende enighed omkring de afvejninger, som problemstillingen indeholder. Endimensional rangordning garanterer, at der ikke er cyklusser blandt meningene, at meningerne er transitive, og ikke mindst at der er en Condorcet-vinder blandt alternativerne. Hvis der er cyklusser blandt meningene, vil fx kommunemodellen være bedre end regionsmodellen, samtidigt med at regionsmodellen er bedre end statsmodellen, men statsmodellen er samtidigt bedre end kommunemodellen. Cyklusser betyder altså, at der aldrig er en stabil vinder, fordi vinderen hele tiden vil kunne blive slået af et andet alternativ. Transitive meninger vil sige, at hvis deltageren synes bedre om kommunemodellen

end regionsmodellen og prioriterer regionsmodellen over statsmodellen, vil hun også prioritere kommunemodellen over statsmodellen. Cyklusser er knyttet til den kollektive rangordning, mens transitivitet er knyttet til den individuelle, men transitivitet er kun en nødvendig om ikke tilstrækkelig betingelse for fraværet af cyklusser. En Condorcet-vinder er et alternativ, som ved parvis sammenligning slår, eller i det mindst står lige med, alle andre alternativer (Kurrild-Klitgaard 2001, 2003; Riker 1982 : 123-128; Miller 1992).

"Deliberation bevirker et mere entydigt kollektivt valg og en mere tydelig vinder af afstemningen, som i mindre grad lader sig manipulere af den valgte sammenlægningsmetode."

I relation til debatten i De Regionale Råd kan man argumentere for, at den grundlæggende dimension er decentralisering vs. centralisering. Hvis man accepterer dette, vil der være fire rangordninger, som er endimensionale. 'Decentralisterne', som prioriterer kommunemodellen frem for regionsmodellen. 'Centralisterne', som prioriterer statsmodellen frem for regionsmodellen. 'Regioner prioriteres over kommunemodellen. 'Regionalisterne', som prioriterer regionsmodellen først med stats- og kommunemodellen på de næste pladser eller omvendt, hvor kommune- og statsmodellen bytter plads. Disse rangordninger er alle endimensionale i forhold til den underliggende dimension decentralisering vs. centralisering.

Det grundlæggende deliberative demokratiske argument (og håb) er, at deliberation vil styrke de endimensionale meninger (Miller 1992).¹¹ Dette er til trods for, at man også kunne argumentere for, at deliberation vil være med til at øge individets viden og abstraktionsniveau i relation til emnet og derved introducere en større kompleksitet. I sådan en situation vil deliberation være med til at introducere flere dimensioner frem for at fremhæve én grundlæggende dimension i relation til emnet (List m.fl. 2001).

Tabel 6 viser fordelingen af endimensionale meninger før og efter deliberation fordelt på de fire dimensioner. For det første fremgår det af tabellen, at regionalisterne rangordning er dominerende på 3 ud af 4 dimensioner før

deliberationen, og på 4 ud af 4 dimensioner efter deliberationen. Denne fordeling får altså samme vinder som den simple flertalsmetode og Borda-metoden (hiv. tabel 4 og 5). Igen har deliberationen været med til at fremhæve 'Regionalisternes rangordning', mens 'Decentralisternes' er gået stærkt tilbage.

Ved at summere de fremhævede meningsstrukturer i tabel 6 fremgår det, at de endimensionale meninger dominerer for såvel som efter deliberation, men der er ikke tegn på, at antallet af endimensionale meninger er steget. Tværtimod er der et mindre fald i antallet af endimensionale meninger. Den deliberative antagelse om, at deliberation fremtvinger endimensionale meninger, kan altså ikke bekræftes i dette tilfælde, hvor endimensionalitet er opgjort netto. Netto vil sige, at der ikke er taget hensyn til flere deltageres bevægelser fra endimensionalitet til ikke-endimensionalitet og omvendt, da disse bevægelser ophæver hinanden på den måde, tabel 6 er opgjort. Tabel 7 roder bod på dette problem ved at opgøre deltagernes bevægelser brutto.

Tabel 7 viser, at 72% havde endimensionale meninger før, mens kun 66% havde efter den deliberative proces. Men hvad der også er interessant, er bevægelser fra før deliberation til efter deliberationen. De deltagere, som ikke havde komplet rangordning eller ikke endimensionalitet, bevæger sig i højere grad mod endimensionalitet end i andre retninger. Deliberation er altså med til at styrke endimensionalitet blandt den gruppe, som ikke initialt havde en rangordning eller ikke havde endimensionalitet. Datamaterialet giver desværre ikke mulighed for at analysere, om de

personer, som får en endimensional holdning, er kendetegnet ved, at de har lært en masse under deliberationen.

Endvidere fremgår det, at relativt mange (14%) af de deltagere, som initialt havde endimensionale meninger, flytter sig til en position, hvor de ikke har en komplet rangordning. I relation til tabel 1 blev dette tolket, som at flere har valgt én model og fravalgt de andre. Altså deliberation er med til at styrke ens valg blandt modellerne.

I de få andre sammenhænge, hvor før og efter deliberative meninger er analyseret for endimensionalitet, viser der sig et billede, som kan tolkes i sammen retning som analyserne fra De Regionale Råd. En folkehøring i henholdsvis Australien og England viser, at der var høj grad af endimensionalitet før såvel som efter deliberation, hvilket også er tilfældet ved De Regionale Råd. Derimod viser en folkehøring fra USA, at endimensionalitet stiger på baggrund af den deliberative proces (List m.fl. 2001). Forklaringen på, at udviklingen på de to førstnævnte folkehøringer og De Regionale Råd adskiller sig fra folkehøringen i USA, er, at deltagere ved den amerikanske folkehøring var relativt mindre velinformerede om emnet ved starten af folkehøringen end i de andre tilfælde. Der synes altså at være et vist videns- og abstraktionsniveau, som deltagere gennemsnitligt skal ligge under, før der kan spores en effekt på graden af den samlede endimensionalitet. Et niveau som størstedelen af de deltagende danskere, australier og englændere synes at ligge over, men hvor de deltagende amerikanere lå under.

Tabel 6: Kollektiv endimensionalitet før og efter deliberationen (i procent)

Førsteprioritet	Andenprioritet	Tredjeprioritet	Bedst til at træffe beslutninger		Bedste mulighed for borgerne til at påvirke de politiske beslutninger		
			Før	Efter	Før	Efter	
Kommunemodel	Statsmodel	Regionsmodel	4	6	8	10	Decentralist
	Regionsmodel	Statsmodel	19	7	35	25	
Statsmodel	Kommunemodel	Regionsmodel	5	6	2	3	Centralist
	Regionsmodel	Kommunemodel	7	7	5	1	
Regionsmodel	Kommunemodel	Statsmodel	30	31	25	32	Regionalist
	Statsmodel	Kommunemodel	21	15	5	7	
Ikke komplet rangordning			14	28	20	22	
I alt			100	100	100	100	
Førsteprioritet	Andenprioritet	Tredjeprioritet	Bedst til at sikre borgernes rettigheder		Bedst til at prioriterer på sygehusområdet		
			Før	Efter	Før	Efter	
Kommunemodel	Statsmodel	Regionsmodel	6	6	4	2	Decentralist
	Regionsmodel	Statsmodel	20	17	9	6	
Statsmodel	Kommunemodel	Regionsmodel	3	6	5	7	Centralist
	Regionsmodel	Kommunemodel	9	6	23	24	
Regionsmodel	Kommunemodel	Statsmodel	29	34	19	21	Regionalist
	Statsmodel	Kommunemodel	10	11	22	23	
Ikke komplet rangordning			23	20	18	17	
I alt			100	100	100	100	

Bemærk: N=168. Fremhævede rangordninger er endimensionale, og den sidste kolonne navngiver typen af endimensionalitet. Endimensionalitet er et udtryk for afvejningen mellem centralisering vs. decentralisering. Deltagere med manglende komplette rangordning har enten svaret 'ved ikke' eller helt udeladt at prioritere mindst én af modellerne.

Tabel 7: Endimensionalitet blandt deltagere før og efter deliberation (i procent)

	Før	Efter	Endimensional	I alt	
				Ikke komplet rangordning	Ikke endimensional
Endimensional	51	51	14	7	72
Ikke komplet rangordning	11	11	5	2	18
Ikke endimensional	4	4	3	3	10
I alt	66	66	22	12	100

Bemærk: N=168 x 4 = 672. De fire dimensioner er analyseret samlet, hvilket betyder, at 168 respondenter svarer på 4 dimensioner.

Konklusion

Udgangspunktet er, at ved at give borgerne lejlighed til at diskutere og sætte sig grundigere ind i problemstillingerne vil kvaliteten af deres meninger forbedres.

Deltageres individuelle meninger er stærkt påvirkelige af deliberation. Mere end to ud af fem deltagere ændrer deres førstprioritet til en anden model for amternes fremtid på baggrund af fem timers intensiv debat. Deliberation fik flere af deltagerne til at vælge blandt de tre modeller om amternes fremtid og har altså været med til at øge deltagerens besluttsomhed og evne til at tage stilling til spørgsmålet.

Set på deltageres kollektive valg blandt de tre modeller, træder regionsmodellen stærkere frem efter deliberation end før. I ét ud af fire tilfælde bidrager det deliberative valg med en anden vinder end før deliberation.

"Man kan forsigtigt konkludere, at deliberation kan have relativt stor betydning i den dagsordensfastsættende fase, idet deliberation er med til at fjerne ikke relevante alternativer."

Vinderen er uafhængig af sammenlægningsmetode såvel før som efter deliberationen. Social Choice-teorien, som argumenterer for at deliberative meninger i mindre grad lader sig påvirke af sammenlægningsmetode, kan kun delvis bekræftes i analyserne. Deliberation bevirker, at det vindende alternativ kommer tydeligere frem – der bliver så at sige større afstand mellem vindende

Noter

¹ Tak til de anonyme refereres samt Mickael Bech for kommentarer på artiklen og Peter Kurrild-Klitgaard for generel diskussion om emnet.

² I dag gennemfører blandt andet Rambøll Management, Epinion, Gallup Institutet, GfK, Vilstrup, ACNielsen, AIM, Greens Analyseinstitut, Megafon, Wilke, Jysk Analyseinstitut og SONAR jævnlige politiske meningsmålinger, hvor de spørger ind til et kommende folketingsvalg. Derudover inkluderer analysebureauerne ofte andre politiske spørgsmål af ad hoc karakter.

Der findes ikke en samlet statistik over antallet af meningsmålinger, men Avisårbogen har siden 1974 opgjort en liste over datoerne for offentliggørelsen af diverse meningsmålinger efter emne. En optælling fra Avisårbogen viser, at der i 1975 var 90 målinger, i 1980 115, i 1985 108, og at der i 1990 var 143 meningsmålinger. Efter 1992 medtager Avisårbogen kun udvalgte emner og serien afsluttes helt i 2001. Til sammenligning viser svenske opgørelser en markant stigning i antallet af svenske politiske meningsmålinger over tid varierende med officielle valg (Pettersson & Holmberg 1980; 1998).

³ Af praktiske årsager, fx aftaler med relevante eksperter og politikere mv., og da fortrykte spørgeskemaer benyttes til at måle deltageres meninger før og efter arrangementet, begrænser det deltageres mulighed for at sætte dagsordenen. På den måde er dagsordenen fastlagt på forhånd som i traditionelle meningsmålinger. Selve debatten og de spørgsmål, som deltagerne ønsker at få svar på under arrangementet, er derimod ikke fastlagt på forhånd.

⁴ Se i øvrigt Hansen (2004) for en grundig diskussion af metodespørgsmålet.

⁵ Ikke-deltagere er de personer, som deltog i telefonkruttringen og altså besvarede den første runde af spørgsmål, men enten udeblev, eller takkede nej til at deltage i et af De Regionale Råd. Se i øvrigt Hansen (2003) for en detaljeret analyse af skævhederne blandt deltagerne og arrangementet som helhed.

⁶ Rangordningsspørgsmål er sjældent anvendt i meningsmålinger, fordi det har vist sig svært for respondenter at fortage rangordningen. Tilfælde tager det længere interviewtid end traditionelt brugte Likert-skala-spørgsmål. Dette er til trods for, at man ofte kan få mere information ud af rangordningsspørgsmål end traditionelt Likert-skalerede spørgsmål, da rangordning fremtvinger en prioritering blandt alternativerne.

⁷ Der er også en anden forklaring, som ikke må udelades. Ved første interviewrunde blev svarene indsamlet via telefoninterview, mens svarene ved afslutningen på de fire Regionale Råd benyttede trykte spørgeskemaer, som deltagerne udfyldte ved den afsluttende plenumdebat. Ved telefoninterview er 'ved ikke'-kategorien ikke synlig på samme måde som ved trykte spørgeskemaer. Desuden er det nemmere for respondenter at få hjælp af intervieweren under et telefoninterview, end tilfældet var under de fire Regionale Råd.

⁸ Disse to effekter kommer netop frem ved at udelukke 'ved ikke' svarene i tabel 2.

⁹ Før arrangementet folte 48% af deltagerne sig velinformeret i debatten om amternes og kommunernes fremtid. Efter arrangementet var dette steget til 51% (helt lært meget, 42% noget, 5% lidt, 1% stort set ingenting og 2% ved ikke (N=168). 85% af deltagerne kunne tænke sig at deltage i lignende arrangementer i fremtiden, måske om andre emner, 13% måske og 1% ville ikke deltage og 1% ved ikke (N=168).

¹⁰ Se Kurrild-Klitgaard (2000, 2001, 2003) for en gennemgang af sammenlægningsmetoder samt deres konsekvens for opgørelsen af resultatet til Folketingsvalg.

¹¹ Riker argumenterer faktisk selv for, at dette kan være tilfældet: "If, by reason of discussion, debate, civic education, and political socialization, voters have a common view of the political dimension (as evidenced by single-peakedness), then a transitive outcome is guaranteed" (Riker 1982:128).

Litteratur

- Achen, Christopher H. 1975. 'Mass Political Attitudes and the Survey Response', i *American Political Science Review*, vol. 69 s. 1218-1231.
- Arrow, Kenneth J. 1963. *Social choice and individual values*, Yale University Press, New Haven, Conn.
- Coleman, Jules & John Ferejohn 1986. 'Democracy and Social Choice' i *Ethics*, vol. 97, s. 6-25.
- Converse, Philip E. 1964. 'The Nature of Belief Systems in Mass Publics', i David E. Apter (red.) *Ideology and Discontent*, The Free Press, New York.
- Converse, Philip E. 1970. 'Attitudes and non-attitudes: Continuation of a dialogue', i Edward R. Tufte (red.) *The quantitative analysis of social problems*, Addison-Wesley Publishing Company, Reading, Mass.
- Fishkin, James S. 1991. *Democracy and Deliberation - New Directions for Democratic Reform*, Yale University Press, New Haven.
- Fishkin, James S. 1997. *The Voice of the People - public opinion and democracy*, anden udgave, Yale University Press, New Haven.
- Frandsen, Annie Gaardsted, Dorte Gyrd-Hansen, Steffen Petersen, & Ulla Slothuus 2000. *Danskerne ønsker til sundhedssektoren*, Odense Universitetsforlag, Odense.
- Gallup, George H. & Saul F. Rae 1940. *The pulse of democracy: the public-opinion poll and how it works*, Simon and Schuster, New York.
- Gyrd-Hansen, Dorte & Richard Jones 2003. 'Hvor stabile er befolkningens præferencer?', i *Metode & Data*, nr. 88, s. 4-11.
- Hansen, Kasper M. 2000. 'Folkeheringen som ny demokratisk metode', i *Metode og Data*, nr. 82, s. 10-32.
- Hansen, Kasper M. 2003. Baggrundsnotat om De Regionale Råd afholdt i Roskilde, Vejle, Ringløb og Fyns Amt, Amtsrådsforeningen, København.
- Hansen, Kasper M. 2004. *Deliberative Democracy and Opinion Formation*, University Press of Southern Denmark, Odense.
- Hausman, Jerry A. & Paul A. Ruud 1987. 'Specifying and Testing Econometric Models for Rank-Ordered Data', i *Journal of Econometrics*, vol. 34, s. 83-104.
- Held, David 1996. *Models of Democracy*, anden udgave, Polity Press, Cambridge, UK.
- Hill, Jennifer L. & Hanspeter Kriesi 2001. 'An Extension and Test of Converse's 'Black-and-White' Model of Response Stability', i *American Political Science Review*, vol. 95, s. 397-413.
- Jarlov, Carsten & Lise Togeby 1977. *Holdningsdannelse og politisk involvering*, i Erik Dangaard, Carsten Jarlov & Curt Sørensen (red.), *Festskrift til Erik Rasmussen*, Forlaget Politica, Århus.
- Johnston, Richard, André Blais, Henry E. Brady & Jean Crête 1992. *Letting the people decide - Dynamics of a Canadian Election*, McGill-Queen's University Press, Montreal.
- Key, V. O. Jr. 1961. *Public opinion and American democracy*, Alfred A. Knopf, New York.
- Kinder, Donald R. & David O. Sears 1985. 'Public Opinion and Political Action', i Gardner Lindzey and Elliot Aronson (red.), *The Handbook of Social Psychology* - vol II, Random House, New York.
- Kinder, Donald R. 1998. 'Opinion and action on the realm of politics', i Daniel T. Gilbert, Susan T. Fiske, and Gardner Lindzey (red.) *The Handbook of Social Psychology* - vol. 2, The McGraw-Hill, Boston.
- Kinder, Donald R. & Thomas R. Pfaffrey 1993. *Experimental Foundations of Political Science*, The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Kurriid-Klitgaard, Peter (2000). 'En Offentlig Mening? Om Rationalitet i Valg Og Vælgerundersøgelser', i Peter Kurriid-Klitgaard, Lars Bille & Tom Bryder (red.), *Valg, Vælgere Og Vælgerundersøgelser*, i Peter Politiske Studier, København.
- Kurriid-Klitgaard, Peter 2001. 'Intransitivity and non-robustness in social choice: Evidence from Danish election surveys', Upubliceret artikel.
- Kurriid-Klitgaard, Peter 2003. 'Paradoxes of Voting in List Systems of Proportional Representation: Evidence From Seven Danish Elections', submitted & under review.
- List, Christian, Iain McLean, James S. Fishkin and Robert C. Luskin 2001. 'Can Deliberation Increase Preference Structuration and Cycles? - Evidence from Deliberative Polls', Paper presented at Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences, Palo Alto, 11 October.
- Miller, David 1992. 'Deliberative Democracy and Social Choice', i *Political Studies*, vol. 40, special issue, pp. 54-67.
- Moon, Nick 1999. *Opinion Polls: History, Theory and Practice*, Manchester University Press, Manchester.
- Moore, David W. 1992. *The Superpollsters: How They Measure and Manipulate Public Opinion in America*, Four Walls Eight Windows, New York.
- Petersson, Olof & Sören Holmberg 1980. *Inom Feimarginalen - En bok om politiska opinionsundersökningar*, Publica, Stockholm.
- Petersson, Olof & Sören Holmberg 1998. *Opinionsmåtningarna och Demokratin*, SNS förlag, Stockholm.
- Riker, William H. 1982. *Liberalism against populism*, W.H. Freeman and Company, San Francisco.
- Rothstein, Bo 2002. *Vad bör staten göra?: om välfärdstatens moraliska och politiska logik*, anden udgave, SNS förlag, Stockholm.
- Smith, Rogers M. 2001. 'Reconnecting Political Theory to Empirical Inquiry, or, a Return to the Cave', Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, San Francisco, 30 August - 2 September.
- Smith, Tom W. 1984. 'Nonattitudes: A Review and Evaluation', i Charles F. Turner and Elizabeth Martin (red.) *Surveying Subjective Phenomena*, Russell Sage Foundation, New York.
- Smith, Tom W. 1994. 'Is There Real Opinion Change?', i *International Journal of Public Opinion Research*, vol. 6, s. 187-203.
- Sniderman, Paul M. & Sean M. Theriault 2001. 'The Structure of Political Argument and the Logic of Issue Framing', Paper presented at Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences, Palo Alto, 14 November.
- Thomsen, Søren Risbjerg 1998. 'Meningsmålingernes troværdighed', *Politica*, årg. 30, nr. 2, s. 204-227.
- Thomsen, Søren Risbjerg 2002. 'Tripelvalget 2001: Valgvind, meningsmålinger og valgkamp', *Politica*, årg. 34, nr. 1, s. 98-112.
- Winter, Søren & Poul Erik Mouritzen 2001. 'Why people want something for nothing: the role of asymmetrical illusions', i *European Journal of Political Research*, vol. 39, s. 109-143.
- Zaller, John R. 1992. *The nature and origins of mass opinion*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Zaller, John R. 1994. 'Positive Constructs of Public Opinion', i *Critical Studies In Mass Communication*, vol. 11, s. 276-87.